

ÍME AZ EMBER? FORMAPROBLÉMÁK ÉS KARAKTERTÍPUSOK

Tallár Ferenc: *Mítosz és regény. Dosztojevszkij A Karamazov testvérek című művének értelmezése*

Tallár Ferenc újonnan megjelent Dosztojevszkij-könyve – ahogy arra maga a szerző is utal –, bizonyos szempontból korábban megjelent könyvének¹ folytatásaként is értelmezhető; legalábbis amennyiben Tallár korábbi, 1984-es intencióit vizsgáljuk: „Lermontov-, Gogol-, Turgenyev- és Goncsarov-elemzései is egy Dosztojevszkij-könyv bevezetésének voltak szánva” (9.). Ez előbbiekhöz egy rövid megjegyzést fűzve, Tallár utal rá, ahogyan a fiatal Lukács György *A regény elmélete* című művét, úgy az *Utópiák ígészetében* is „egy Dosztojevszkijre való »kitekintés« zárja” (uo.). E zárlat az új könyv, a *Mítosz és regény* szempontjából egészen frappánsnak és játékosnak bizonyul; a lukácsi párhuzam ugyanis a művek közti igen erős kapcsolatra mutat rá, jelesül, hogy Lukács György korai gondolatvilága az utóbbi kötet szinte egész koncepcióját meghatározza és átszövi.

A *Mítosz és regény* témáját tekintve kifejezetten Dosztojevszkij egy műve, *A Karamazov testvérek* több aspektusból történő, mélyreható elemzésére fókuszál. Tallár célja, hogy átfogó elméleti keretben, a túlbuzjángást azonban elkerülve pozicionálja és tárgyalja a regényt mind tartalmi, mind pedig formai szempontok alapján. Tallár egy fontos kiindulópontjában Bahtyin abbéli állításával szemben pozicionálja magát, mely szerint „Dosztojevszkijnél [...] a szerzői szemléletnek és ábrázolásnak mindössze egyetlen tárgya van: [az] öntudat működése” (12.). Ő ugyanis úgy gondolja, hogy „Dosztojevszkij egészen különös regényeket, de mégis regényeket írt, nem pedig hősei fenomenológiai feljegyzéseit adta közre” (uo.). Ebből az alaptézisből kiindulva közelít Tallár *A Karamazovokhoz*; szempontjait tekintve kifejezetten „polifónia és cselekményszövés, dialógusetika és megfelelésetika”, valamint „mítosz és etika” (13.) fogalomgyűjtései a meghatározók és mérvadók. A kötet szerkezeti felépítése e szempontokat követi, melyhez magától értetődően hozzátartozik, hogy a fogalompárok elméleti pozicionálása és akkurátus elemzése aktív részét képezi a szóban forgó Dosztojevszkij-mű értelmezésének is. A kötet jól strukturált, gondolatmenete követhető. Ez az átláthatóság pedig nagy segítséget jelent az olvasó számára, megkönnyíti ugyanis a meglehetősen komplex és szövevényes műelemzések befogadhatóságát; utóbbiak ugyanis összetettségük és tartalmi mélységük okán több helyütt feladják a leckét az alaposágra törekvő olvasónak, meglehetősen elszántságot kérve tőle. Tallár azonban rendre kitűnő érzékkel, világosan közli tézi-

1 Tallár Ferenc: *Utópiák ígészetében*. Magvető, Budapest, 1984.

L' Harmattan Kiadó
Budapest, 2025
176 oldal, 3490 Ft

seit, ahogyan az is kivétel nélkül követhető, hogy azok miben térnek el a korábbi Dosztojevszkij-értelmezők megállapításaitól.

A kötet három fő részből és egy függelékből áll, s ahogyan arra Tallár maga is utal – meglehetősen komplex regényről lévén szó –, „egyáltalán nem magától értetődő, hol és hogyan kezdhetünk hozzá az elemzéshez” (uo.). Végül a könyv első része Iván történetére fókuszál, és Tallár azt igyekszik bizonyítani, hogy „Iván regénye a Raszkolnyikov-motívum olyan invenciózus és nagy hatású újraírása, mely a történetmondás formaproblémáját életproblémaként veti fel” (uo.). A szerző által itt elvégzett gazdag elemzői munkát nem részletezve, csupán egy – talán első ránézésre apróságnak tűnő – jellemzőre mutatnék rá, mely viszont, azt gondolom, jól szemlélteti a kötet részletgazdag és aprólékos voltát. A szerző igen érzékletesen képes az olvasót „kiszélesíteni”, a megértést támogató információkat a szövegbe oly módon integrálni, hogy azok egy pillanatig sem bontják meg a műelemzés szigorú és következetes menetét, sőt hozzátesznek azok értéséhez. Jó példának tartom erre többek között a justizmord esetén megfogalmazottakat, itt ugyanis Tallár egy fél mondat erejéig kitér rá, hogy „egyébként az 1864-es bírósági reform után, tehát a KT cselekménye idején már az orosz jogrend is [elutasítja a halálbüntetést]”; úgy gondolom, ez alapján látható a kötet (társadalom)történeti finomságokra hangoltsága.

A könyv talán legfontosabb része a második fejezet, amely mítosz és regény kettősségében igyekszik értelmezni *A Karamazov testvéreket*. A kiinduló állítás szerint a mű bár kétségtelenül meghatározható regényként, Tallár szerint azonban „félreértjük [...], ha csak a regényt látjuk benne” (97.). Javaslatára szerint fel kell fedeznünk, „hogya a regény mozzanatai egyidejűleg egy mítosz mozzanatai is” (uo.), melyeket nem érdemes különválasztva kezelni, mivel ezek (értelmezési) síkjai rendszerint összecsúsznak és egymásba fonódnak. Ahogy Tallár fogalmaz: „[a] KT-ben valóban nem nehéz felfedezni a két, egymástól olyannyira különböző világ, a szent és a profán együttállását, s a két világ közötti átmeneteket, a határokat átúzó nyílásokat” (98.), megjegyzi azonban, hogy nem ez jelenti a mítosz helyes megértését, úgy gondolja ugyanis, hogy a „mítoszt nem lehet Isten és az ördög, a Jó és a Rossz szembenállására, azaz a keresztény metafizikára redukálni” (99.). Ez a mű (és tágabb perspektívában magának Dosztojevszkij gondolatvilágának is) igen sajátos értelmezéséhez vezet, amely – ahogyan az a későbbiekben, a könyv harmadik részében explicitebben is szóba kerül – Lukács és Bahtyin meglátásaiból is táplálkozik. Ezek alapján Tallár szerint a mítoszt úgy érdemes megközelíteni, hogy tisztában vagyunk azzal,

hogy a KT titka [...] nem fejthető fel pusztán az „orosz szerzetesre”, a bibliai idézetekre és Aljosára tett utalásokkal, s általában a regény szintjére ráépült keresztény metafizikával. [...] Ha *A Karamazov testvéreket* átítatja egy megváltozott világ ígérete, úgy a felszín mögött működni kell benne még valaminek: a mítosz egy olyan mélyebb rétegének, mely a halvány alakok ellenére is megélhetővé teszi a tények világából kiszóllító eszkatologikus üzenetet, egy új típusú, egyetemes szolidaritásvizony ígértét (103.).

Ahogyan az látható tehát, a regény elemzése esetén – Tallár szerint – a mítosznak elengedhetetlen, az értelmezést aktívan alakító szerepe van: amennyiben nem számolunk vele, úgy nem érthetjük helyesen vagy talán *teljesen* a művet strukturáló elveket és tartalmi elemeit sem. Ez kifejezetten akkor válik világossá, amikor a szerző a mítosz és a regény fogalompárjának vizsgálatát követően rátér a mítosz, illetve a dialogicitás, majd pedig a mítosz és az etika kapcsolatának részletezésére – számos új szemponttal gazdagítva az előzőeket.

A harmadik részben Tallár – Lukács és Bahtyin néhány vonatkozó művének komplexebb tárgyalásán keresztül – kísérletet tesz egy szisztematikusabb elméleti keret felvázolására, mely számos eszme-, illetve filozófiatörténeti támpontot nyújthat Dosztojevszkij

művészetének megragadásához és természetesen *A Karamazov testvérek* értelmezéséhez. Meglátásom szerint az itt megfogalmazottak erősen bővítik és árnyalják a kötet második részében a mítosz és a regény fogalom párja kapcsán elmondottakat.

Az elméleti rész kifejezetten Lukács és Bahtyin gondolatiságának összemérhetőségére, a potenciális egybecsengések és ellentétek kimutatására épül. Az előbbi szerzőt – elsőre – érdekes és merész választásnak tartottam, melynek oka az volt, hogy bár kétségtelenül kimutatható, hogy Lukács korai periódusának végén Dosztojevszkij művei igen meghatározók voltak számára, melyet regényelméletének utolsó néhány oldala, illetve a tervezett Dosztojevszkij-könyvének fennmaradt vaskos jegyzetei mellett Lukács levelezésének és naplójának több pontja is alátámaszt, Bahtyinnal ellentétben Lukácsnak önálló és szisztematikus, Dosztojevszkij-tematikájú műve – akár tanulmány, akár könyv – nem született. Mindezek ellenére azonban korántsem gondolom, hogy inadekvát lenne Lukácsot citálni, s az elméleti keret kidolgozásánál ilyen nagy szerephez juttatni, főként annak függvényében nem, hogy – ahogyan arra Tallár rámutat – számos kapcsolódás figyelhető meg közte és Bahtyin között.

Tallár Lukács esetében a „soha el nem végzett formaelemzés [...] történetfilozófiai kérdésfeltevés[ét]” (129.) hangsúlyozza, s ebből bontja ki Lukács Dosztojevszkijjel kapcsolatos elemzéseit, utalva ezzel *A regény elméletének* zárlatára, ahol Lukács rövid kitekintést tesz az orosz íróra, akiről úgy nyilatkozik: „Dosztojevszkij nem regényeket írt”,² úgy gondolja ugyanis, hogy művészete egy „új világ” felé mutat, amelyet „távol a fennálló ellen vívott mindenfajta harctól, egyszerűen szemlélt valóságként”³ jellemez. Ennek oka abban rejlik, hogy míg Lukács állítása szerint „Tolsztojnal láthatóak voltak egy új világkorszakba való áttörés megsejtései: csakhogy polemikusak, sóvárgók és elvontak maradtak”, addig „Dosztojevszkij az új világhoz tartozik”, mely potenciálisan kivezethet a „teljes bűnösség állapotából”.⁴

Tallár Bahtyin 1929-es Dosztojevszkij-könyvére (amely a *Dosztojevszkij művészetének problémái* címet viseli) hivatkozva állítja, hogy „[b]ár a zárt kultúráktól a lélekvalósághoz vezető út történelemfilozófiai háttere Bahtyinnal mintha hiányoznék, legalábbis feltűnő, hogy miként Lukács, Bahtyin is egy új, »a létező társadalmi formák világán túli«, utópikus közösség ideálját véli felfedezni Dosztojevszkij művészetében” (138.). E ponton pedig Tallár felteszi a kérdést, hogy „Dosztojevszkij művészete képes volt-e azt a kivételes, meszianisztikus szerepet valóban betölteni, melyet Lukács és Bahtyin tulajdonított neki”. A kérdésre adott válasz röviden:

[a]mi Lukácsot illeti, a negatív válasz egyértelműnek tűnik: nyilván nem véletlen, hogy Dosztojevszkijről írni tervezett, metafizikai etikáját és történelemfilozófiáját is összefoglalni hivatott művéből csak a bevezető fejezetnek szánt rész, tudniillik *A regény elmélete* készült el, és továbbiakban Dosztojevszkijre csak elvétve tér ki Lukács. Bahtyint illetően a válasz már nem ilyen egyértelmű.

Az előbbi idézet kapcsán főként az utolsó mondatra hívnám fel a figyelmet, mivel a harmadik részben Tallár jórészt azt igyekszik feltárni, hogy a két szerző közti alapokat érintő hasonlóságok ellenére hogyan jutottak egészen eltérő konzekvenciákra Dosztojevszkij regényeit illetően: meddig haladtak tehát kvázi párhuzamosan a kérdéses témában, s hol váltak el útjaik.

A kötet e része kapcsán pusztán egy megjegyzéssel élnék. Bár kétségtelen, hogy a Lukácsot érintő elemzések alaposak és kidolgozottak, talán érdemes lett volna jobban bevonni

2 Lukács György: *A regény elmélete. Dosztojevszkij-jegyzetek*. Gond–Cura, Budapest, 2009, 155.

3 Uo.

4 Uo., 155–156.

az elméleti keret tárgyalásába Lukács Dosztojevszkij-jegyzeteit; ebben ugyanis rendkívül sok utalás esik, sőt konkrét részek szólnak *A Karamazov testvérekről*. Ugyan Lukács e jegyzeteinek tekintetében rendre felmerül a kérdés, hogy töredékességük okán mennyire használhatók, s érdemes-e ezekre támaszkodni a különböző elemzéseknél, azonban úgy gondolom, hogy bár megkötésekkel és témától függően, de érdemes e jegyzetekre is figyelmet fordítani. Ennek okát egyfelől abban látom, hogy – fragmentáltságuk és vázlatosságuk ellenére – meglehetősen komplex Dosztojevszkij-kép bontható ki belőlük,⁵ másfelől pedig a Lukács által tömör, egybefüggő szövegben ugyan meg nem írt elemzések számos része követhető, és jól kihámozhatók a szerző potenciális céljai és intenciói.

Tallár számára a könyv egészén át viszonyítási pont marad Lukács (főként *A regény elmélete* és *A tragédia metafizikája* című művei), akire nem pusztán az elméleti keretet tárgyaló részben támaszkodik, hanem a műértelmezés több pontján is. Bár a szerző egy ponton utal a jegyzetekre, s egy pillanat erejéig úgy tűnik, talán ezek komplexebb elemzésére is sor kerül, ez azonban elmarad. Ennek oka érthető, s lehetséges, hogy ezek bevonása erőteljesen más irányba terelte volna a mű szándékolt koncepcióját és mondanivalóját. Mindenesetre érdekes kísérlet lett volna annak bemutatása, hogy e konkrét esetben, jelesül *A Karamazov testvérek* szoros értelmezésénél, illetve a mű kapcsán felvetett formaproblémák (regény és/vagy mítosz) kapcsán miként „használhatjuk” Lukács töredékeit.

A kötet függeléke kifejezetten a *Feljegyzések az egerlyukból* című Dosztojevszkij-regényre fókuszál; Tallár úgy fogalmaz e rész kapcsán, hogy a benne foglaltak „megelőlegezt[ék] ennek a könyvnek a problematikáját” (13.). Bár első ránézésre úgy tűnhet, tematikája erősen elüt a kötet többi részétől, mégis jól illeszkedik azokhoz, fókuszát tekintve az előbb említett regény egyfelől Dosztojevszkij életművében betöltött szerepéről, másfelől pedig formaelméleti és etikai problémákról szól.

E recenzióban ugyan részletesen nem tértem ki rá, a kötet bővelkedik a dosztojevszkiji karaktertípusok jellemzésében. A szerző a könyv mindhárom részében, más szempontokat követve, újra és újra hozzáfog ezen egyszerűnek semmi esetre sem mondható feladat elvégzéséhez: az egyes szereplők személyiségjegyeit sorra górcső alá veszi, s analizálja cselekedeteiket. Ez azonban a pusztá karakterológián bőven túlmutat, ezek során ugyanis a formaproblémák és esztétikai kérdések rendszerint *etikai* vetületet kapnak; s egy ponton túl szinte eldönthetetlen, hogy melyek dominálják *valójában* a diskurzust. Ennek oka főként abban rejlik, hogy „legyenek bármennyire is tisztázatlanok és homályosak a szándékok és az indulatok, legyen bármennyire is rejtély az ember, Dosztojevszkijnél végül mégis az *igazságról* van szó: az ember olyan feladvány önmaga számára, melyet meg kell fejtenie” (163.).

⁵ Többek között e könyv is erre tesz kísérletet: Andreas Hoeschen: *Das »Dostojewsky-Projekt«*. Lukács' neukantianisches Frühwerk in seinem ideengeschichtlichen Kontext. Niemeyer, Tübingen, 1999.

15

15 éves a

Kodály
KÖZPONT / CENTRE

okt
14
19⁰⁰

kodalykozpont.hu

gondolok
Felfelé
STEFREM

Közreműködik

DEVA

ZSOLNAY
ORVOSÉGKEZELŐ
NKFT.

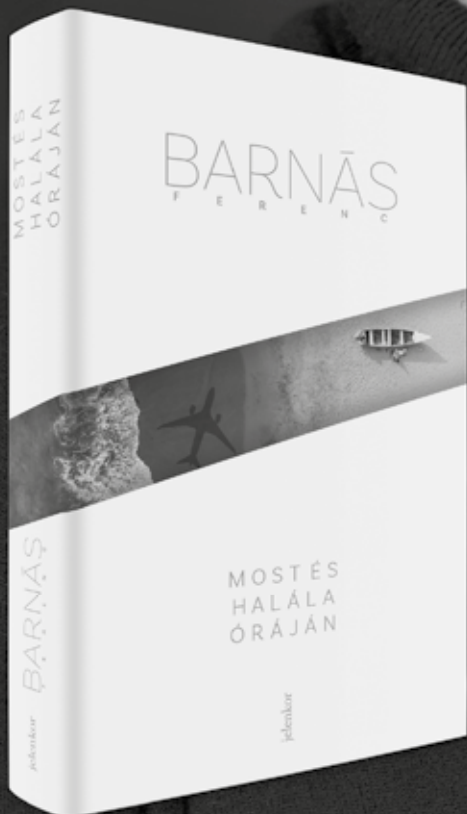

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

„Hányszor eljátszott az utolsó óra, az utolsó nap gondolatával! Fekszik majd valahol, és egyszerre csak rádöbben, hogy ez az utolsó órája. Nincs több idő. Egyedül maradt. Ebben a játékban valóban egyedül marad, nem találhat ki semmit.”

MEGJELENT!

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

Lapunk 1958 óta inspirálja és közli
a mindenkori kortárs magyar irodalmat.

Mások mellett Weöres Sándor, Mészöly Miklós, Csorba Győző,
Bertók László, Esterházy Péter, Nádas Péter, továbbá számos
fiatalabb hazai szerző írásainak adott otthont, miközben olvasók
generációit segítette az irodalmi tájékozódásban.

Folyóiratunk fennmaradásához szükség van az ön támogatására!
Ne hagyja, hogy a modern magyar irodalmi kultúra
egyik leghosszabb és legszebb története véget érjen!

Előfizetését vagy adományát a folyóiratot kiadó
közhasznú alapítványunk várja:

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7–8.

SZÁMLASZÁM:

50800111-11164573